

Г. Г. Старікова

Харківський національний університет радіоелектроніки, Харків, Україна

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБКИ ТИПОЛОГІЇ НЕЯВНИХ ЗНАНЬ

E-mail: halyna.starikova@nure.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3229-1442>

Анотація. Неявна складова пізнання присутня в усіх без винятку видах людської діяльності – як в інтуїтивних діях «на рівні живої істоти», так і у специфічно людській діяльності – пізнавальній, практичній, творчій. Тому дослідження проблеми імпліцитного знання залишається актуальним для сучасної теорії пізнання та епістемології. Мета роботи – пошук загальних принципів підходу до розробки типології неявного знання на основі аналізу існуючих типологій. Для досягнення мети використовуються історико-генетичний та порівняльний методи. Розглядаються типи неявних знань, які запропоновані до нашого часу різними дослідниками: передумовні, практично-діяльнісні, ціннісно-оцінювальні, периферичні, інструментальні, парадигмальні та антипарадигмальні, витіснені, контекстні, редуковані, асоціативні тощо. Кожен з цих типів піддається аналізу, результатом якого стає висновок про відсутність єдиного принципу в розробці подібних типологій, єдиного критерію для виокремлення того чи іншого типу. Доведено, що недосконалість запропонованого переліку полягає насамперед в його лінійній структурі, яка не дозволяє врахувати всі реально існуючі взаємозв'язки між різними типами неявних знань. Розв'язати цю проблему можливо завдяки використанню багаторівневої схеми, у якій знайде своє відображення як специфіка кожного виду, так і відносини між ними, а також, що не менш важливо, особливості походження цих різновидів. На першому етапі розробки такої типології ми пропонуємо використовувати дихотомічний принцип, який дозволяє робити послідовні кроки в процесі поділу неявних знань. Також звертається увага на ті різновиди неявних знань, які взагалі не стали об'єктами наукових або філософських досліджень. Це успадковані неявні знання, що мають біологічну природу, позаособистісні форми неявних знань, а також неявні знання, які пов'язані з функціонуванням природних мов. Ці та інші гіпотетичні пропозиції потребують подальшого глибокого дослідження та можуть стати основою для розробки повної типології неявних знань.

Ключові слова: неявні знання, імпліцитні знання, типологія, класифікація, передумовне знання, практично-діяльнісне знання, ціннісно-оцінювальне знання.

H. G. Starikova

Kharkiv National university of Radio Electronics, Kharkiv, Ukraine

MODERN APPROACHES TO DEVELOPMENT TYPOLOGY OF TACIT KNOWLEDGE

Abstract. The implicit component of knowledge is present in all types of human activity without exception – both in intuitive actions “at the level of a living being” and in specifically human activity – cognitive, practical, creative. Therefore, the study of the problem of implicit knowledge remains relevant for modern theory of knowledge and epistemology. The purpose of our research is to search for general principles of the approach to the development of typology of tacit knowledge based on the analysis of existing typologies. Historical-genetic and comparative methods are used to achieve the goal. The study has implemented the analysis of the types of implicit knowledge that have been proposed by various researchers up to our time: prerequisite, practical-activity, value-evaluative, peripheral, instrumental, paradigmatic and anti- paradigmatic, displaced, contextual, reduced, associative, a verbal-ideal, etc. Each of these types is subjected to analysis, the result of which is the conclusion that there is no single principle in the development of such

typologies, a single criterion for distinguishing one or another type. The study proved that the proposed list of implicit knowledge is, in fact, only a list of different types of this knowledge, it is even difficult to call it a typology, the more so it cannot in any case be considered a classification of implicit knowledge. In addition, the imperfection of the given division lies in the fact that the proposed varieties do not actually exist as separate phenomena, they are not able to function without connections with many other subtypes of tacit knowledge. Therefore, the linear approach to the classification of tacit knowledge does not allow to clearly define the specifics of one or another type, as well as their relationships and principles of interaction. It is possible to solve this problem thanks to the use of a multi-level scheme, in which both the specifics of each species and the relationship between them will be reflected, as well as, no less important, the peculiarities of the origin of these varieties. At the first stage of developing such a typology, we suggest using the dichotomous principle, which allows you to take successive steps in dividing tacit knowledge into certain, related types. It is important that these types differ from each other in basic, fundamental characteristics. Secondly, attention is drawn to those types of implicit knowledge that have not become objects of scientific or philosophical research at all. These include inherited tacit knowledge of a biological nature, extrapersonal forms of tacit knowledge, as well as tacit knowledge associated with the functioning of natural languages. The study does not deplete the raised problem of constructing the integral typology of implicit knowledge. These and other hypothetical propositions require further in-depth research and may become the basis for the development of a more complete typology of tacit knowledge. The study has

Keywords: implicit knowledge, typology, classification, prerequisite knowledge, practical-activity knowledge, value-evaluative knowledge.

Вступ. Неявні знання – це дуже важливий і водночас складний для дослідження компонент пізнавальної системи людини. Довгий час проблема імпліцитних чинників пізнавальної діяльності людини залишалася на периферії наукових та філософських досліджень. Феномен неусвідомлених компонентів людського (у тому числі й наукового) знання став об'єктом досліджень лише в середині ХХ ст. Слід зазначити, що імпліцитна складова пізнання присутня в усіх без винятку видах людської діяльності – як в інтуїтивних діях «на рівні живої істоти», так і у специфічно людській діяльності – пізнавальній, практичній, творчій. Тому дослідження проблеми імпліцитного знання залишається **актуальним** для сучасної теорії пізнання та епістемології.

Незважаючи на те що неявні знання привернули увагу науковців та філософів досить давно, результати цих досліджень й досі мають скоріш гіпотетичний або суто прикладний, прагматичний характер. Зрозуміло, що основна перепона для роботи з подібним компонентом пізнавальної системи людини полягає у принциповій неусвідомленості такого типу знань. Тому існує багато аспектів, пов'язаних зі структурою й особливостями функціонування цього феномену, які недостатньо або зовсім не досліджені. Зокрема, не вирішена остаточно проблема типологізації неявних знань та розробки їх чіткої класифікації. Звісно ж, що цьому питанню приділяли певну увагу деякі дослідники, і тому існують різні пропозиції щодо такої класифікації. Але поки що не сформовано єдине цілісне бачення цієї проблеми, жодна з цих типологій не стала загальноприйнятною серед дослідників та не дістала підтримки значної кількості науковців. Нам здається, що однією з основних причин такої невирішеності проблеми з класифікацією є той факт, що й досі не запропоновано єдиний універсальний критерій, за яким тільки й можливо розробити чітку типологію стосовно будь-якого феномену фізичної чи психічної реальності, у тому числі і неявних знань. Відомі зараз типології скоріше нагадують певний перелік різних видів неявних знань, аніж структуровану систему уявлень про специфіку кожного типу та їх взаємовідносини і взаємозв'язки.

Мета та предмет дослідження. Саме ці міркування зумовили основну мету нашої роботи: пошук і формулювання загальних принципів підходу до розробки типології неявного знання на основі аналізу існуючих типологій.

Для аналізу використовувались матеріали лінгвістичних та психологічних досліджень, які стосувалися неусвідомленого знання, а також епістемологічні дослідження неявних складників наукового пізнання. Для розробки типології неявного знання використовувалися такі методи, як історико-генетичний метод, порівняльний метод тощо.

Джерела. Можна вважати, що сучасний етап дослідження неявних компонентів когнітивної системи людини почався з роботи «Personal Knowledge» М. Полані [9]. Безпосередні послідовники М. Полані сконцентрували свою увагу на соціокультурній і соціопрактичній природі неявного знання. Цей аспект функціонування когнітивної системи так чи інакше розглядався у працях таких дослідників, як: М. Малкей, Дж. Гілберт, Т. Кун. Надалі однобічність та обмеженість такого підходу поступово долається в працях В. Лекторського, Л. Мікешіної, В. Героїменко, К. Пейперта [8] та М. Мінського [7], пізніше Л. Б. Султанової, М. І. Мельничука [5] та ін., однак питання про розробку типології неявних знань у цих працях майже ніким не ставилося. Винятком стають праці В. Героїменко [4], який і запропонував фактично першу типологію неявних знань, не сформулювавши, втім, базові принципи цієї типології або критерії її побудування.

Сучасні дослідники здебільшого звертають увагу на прикладну сторону функціонування неявних знань, що впливає і на їх підходи до типологізації неявних знань. Наприклад, Р. Г. Болбаков у своєму дослідженні концентрує увагу на одному з аспектів практичного використання неявного знання – на його ролі в діяльності щодо управління знаннями [1]. Автор стверджує, що управління знаннями дає вагому перевагу в будь-якій сучасній виробничій сфері, а також у таких сучасних прикладних науках, як біоінформатика, економічна інформатика тощо. Спираючись на цю точку зору, Болбаков і аналізує особливості та різновиди неявного знання.

Подібний прагматичний підхід ми зустрічаємо і в інших авторів, зокрема у В. Я. Цветкова, який також намагається запропонувати типологію неявних знань, але базовою метою його роздумів є можливість застосування специфіки неявних знань у конкретно-прикладних сферах, таких як: освіта, економіка та загальна теорія інформації [10]. Про це свідчать навіть назви його робіт: «Соціальні аспекти інформатизації освіти», «Антропоентропія як характеристика процесів навчання», «Паралінгвістичні інформаційні одиниці в освіті». Цветков взагалі вважає, що дослідження неявних знань значною мірою належить до соціології науки, а не до суто гносеологічної проблематики. Саме тому він намагається застосувати метод ситуаційного аналізу, створений у галузі штучного інтелекту та широко використовуваний як у сучасному менеджменті, так і в інформаційних технологіях.

Ми бачимо, що багатоманіття підходів до розробки типології неявних знань найтісніше пов'язано з тим, як саме розуміють, інтерпретують сутність феномену неявного знання різні автори, які когнітивні або поведінкові феномени вони вважають / називають неявними знаннями. Це, врешті-решт, і визначає особливості кожної конкретної типології. Досить часто функціонування неявних знань обмежується конкретною формою людської діяльності. Аналіз джерел показує, що найпоширенішими є дослідження ролі неявних знань у педагогічному процесі, у роботі соціальних працівників, у навчанні іноземних мов або перекладацькій діяльності, в економіці та менеджменті тощо.

Прикладом подібного бачення проблеми неявних знань можна вважати підхід, запропонований А. В. Фурманом, який навіть розробив цілу концепцію так званої освітології, положення якої значною мірою спираються на специфіку феномену неявних знань [3]. Керуючись перш за все метою розробки принципово нових методів та технологій навчання, автор пропонує своє бачення типології неявних знань:

1. Власне неявне особистісне знання, проаналізоване у праці М. Полані.
2. Так зване парадигмальне знання, що базується на концепції Т. Куна.
3. Певні форми інтуїтивного знання, які розглядаються в деяких філософських ученнях і відомих психологічних концепціях.
4. Методологічне неявне знання, яке, за думкою / твердженням Фурмана, «мислєдіяльнісно охоплює значеннєво-смысловий діапазон» у форматі «ноумен-феномен» [4, с. 97].

Таким чином, виявляється, що на сучасному рівні дослідження цієї проблематики існує не лише значна кількість варіантів типології неявних знань, але навіть безліч найрізноманітніших підходів до самих принципів розробки такої класифікації.

Основний матеріал і результати. Для розробки єдиної цілісної типології необхідно перш за все проаналізувати наявні варіанти. Так, одним із результатів сучасних досліджень імпліцитного, неявного компонента пізнання стало виокремлення трьох значних і принципово різних за своїм характером типів неявного знання: (1) передумовне (обґрунтовальне); (2) практично-діяльнісне; (3) ціннісно-оцінювальне.

До передумовних відносять імпліцитні знання, які є базовою, висхідною основою і водночас умовою здійснення пізнавальної діяльності. Поняття передумовного знання проаналізовано у працях Д. Холтона, Ж. Бокошова та ін. Згідно із сучасними дослідженнями, подібні знання включають два основні компоненти: 1) фундаментальні уявлення, що не усвідомлюються; 2) стійкі когнітивні структури, що лежить в основі пізнання, але теж не усвідомлюються суб'єктом пізнання. Подібні неявні компоненти пізнання досліджували у своїх працях, зокрема, К. Пейперт та М. Мінський, які взагалі не використовували термін «неявне знання», натомість вони запропонували інші поняття для позначення деяких різновидів цього феномену – «фрейми», «рамки», «сценарії», «матриці» [2; 3].

До другого, практично-діяльнісного типу, відносять ті неявні знання, які формуються шляхом наслідування в процесі спільної діяльності людей і у пізнавальному процесі виконують лише інструментально-допоміжну функцію. Значною мірою саме цей тип неявних знань досліджував свого часу М. Полані. В останні десятиріччя особливу увагу дослідники приділяли третьому різновиду неявних знань – ціннісно-оцінювальним імпліцитним знанням та їхній ролі у пізнанні, зокрема, їхньому впливу на здійснення науково-пізнавальної діяльності [10]. З одного боку, засвоєння в науці цих знань є частиною професійної підготовки майбутнього вченого. З іншого – такі знання «розчинені» в кожній культурі, і вчений засвоює їх протягом усього свого життя, неусвідомлено, але неминуче. Але всі ці три компоненти неявного знання, по суті, являють собою великі фрагменти цілісної імпліцитної когнітивної сфери, що включають до себе найрізноманітніші типи неявних знань. Тому, на наш погляд, потрібна розробка більш детальної типології.

Свого часу в одній із праць ми запропонували варіант типології неявних знань, який частково спирався на власні розробки, частково на підхід, запроваджений В. Героїменко. Виявилось, що й досі ця типологія залишається найбільш детальною та розгалуженою, тому саме вона стане основою нашого подальшого аналізу, який, на наш погляд, дозволить не лише виявити слабкі місця й недоліки наявного варіанта, але й сформулювати сучасне бачення проблеми та запропонувати новий підхід до розробки типології неявного знання.

Відразу ж хотілося б звернути увагу на різницю в термінології: для науки значно більшу цінність має класифікація певних явищ чи феноменів, а типологія розглядається лише як перший крок на шляху створення такої класифікації. Ці міркування повною мірою стосуються й питання про неявні знання. Як ми продемонструємо далі, на сучасному рівні освоєння цього аспекту пізнання розробка послідовної, чітко структурованої класифікації виявляється неможливою, саме тому ми будемо й надалі використовувати термін «типологія».

Отже, проведемо аналіз запропонованих типів неявного знання. У подальшому тексті в лапках наводиться початковий варіант, потім надається його аналіз з точки зору сучасних знань про досліджуваний феномен.

1. «Периферичне (маргінальне) неявне знання. Його сутність полягає в тому, що фокусування (фіксування) уваги на одних фрагментах концептуальної системи (на так званому фокальному знанні) неминуче зумовлює перехід інших її фрагментів до класу «фонового» знання». Таким чином, зміст цих знань взагалі не враховується, головною характеристикою стає тимчасовість неявності та принципова можливість їх усвідомлення. Отже, в цьому випадку неявність має ситуативний характер, а «схована» на периферії свідомості інформація на бажання суб'єкта може отримати явну форму і бути вербалізована.

2. «Інструментальне неявне знання можна вважати одним з різновидів попередньої форми. Периферичною, неусвідомленою сферою в цьому випадку виступають засоби пізнавальної діяльності». Відразу ж стає очевидним, що термін «інструментальне знання» доволі некоректно відносити лише до пізнавальних інструментів, засобів, прийомів інтелектуальної діяльності. Не менше значення мають практичні, прикладні інструментальні знання, які стосуються будь-яких видів людської діяльності. До речі, саме ці неявні знання, пов'язані з практичною діяльністю людини, розглядаються в наступному пункті.

3. «Неявне знання, яке існує у практично-діяльній формі (умінь, навичок тощо). Воно в принципі не може бути повністю відчужено від суб'єкта-носія і вербалізовано. Основний спосіб його трансляції – тривала спільна діяльність вчителя та учня за принципом “роби як я”». Ми бачимо, що наведене формулювання взагалі не враховує той глибокий аналіз, який отримала саме ця форма особистісного неявного знання в праці М. Полані. Згідно з його концепцією, саме інструментальні й дієві знання становлять основу неявних знань у цілому. Можна припустити, що об'єднання (2) та (3) пунктів у майбутній типології було б більш логічним.

4 «Об'єктивоване і парадигмальне неявне знання у складі особистісного знання. Суб'єкт-особистість інтерпретує фрагменти знання, яке належить суб'єкту-суспільству або суб'єкту-науковій спільноті, в результаті індивід отримує також і ті імпліцитні елементи, що притаманні такому знанню. Ці елементи можуть бути експліковані в контексті особистісного знання конкретного вченого (наприклад, розкриття суперечностей, які присутні в загальноновизнаній теорії в неявній формі)». Ми вважаємо необхідним підкреслити, що поняття «об'єктивоване знання», власне, некоректно застосовувати щодо неявного знання, яке за своєю природою не може бути об'єктивованим. Цей термін, скоріше, вказує на джерело походження такої неявної інформації в системі неявних особистісних знань дослідника-науковця як представника певної наукової спільноти.

5. «Системне неявне знання. Це, скоріше, результат існування і функціонування будь-яких неявних знань, тому що знання суб'єкта-особистості утворює унікальну системну цілісність, а отже, неминуче існування і нових системних якостей, які в багатьох випадках не усвідомлюються їх носіями (наприклад, особистісних смислів)». Відразу ж стає зрозумілим, що системність, про яку йде мова, – це, скоріше, загальна характеристика, якість, яка притаманна до певної міри будь-якому знанню, у тому числі й неявному. Нам здається, що саме для неявного знання ця якість має навіть більше значення, ніж, наприклад, для явного знання повсякденного чи міфологічного типів. Більш того, імовірно можна вважати припущення, що для неявного знання системність – така ж принципово необхідна, базова характеристика, як і для знання наукового.

Можливо, надалі ми зможемо показати, як саме ця цілісність неявного знання робить можливим його активну і, головне, ефективну участь у пізнавальному процесі. Якби неявні знання не були пов'язані в цілісну систему, неможливим було б, наприклад, інтуїтивне знайдення неочікуваної, нелогічної і несподіваної з точки зору розуму і явних знань висновку / рішення / відкриття тощо. Саме завдяки цьому зв'язку стають можливими найнесподіваніші для свідомості асоціації. Тобто в цьому випадку майже завжди існує певна цілісність, і не має значення, що вона перебуває поза свідомістю. До речі, взаємопов'язаність знань у певні комплекси ми можемо спостерігати на прикладі семантичного поля і його компонентів-семем, кожна з яких об'єднується з іншими водночас у кілька різних підсистем, є елементом одночасно декількох семантичних утворень, що й забезпечує функціонування механізму асоціацій.

6. «Контекстне неявне знання, яке близьке за своєю природою до системної форми: з тим чи іншим елементом індивідуального знання досить часто пов'язаний який-небудь неявний компонент, який визначається всім контекстом особистісного знання (наприклад, особливе особисте розуміння певної проблеми або факту)». Лінгвістам та перекладачам добре відомий цей феномен, він навіть має спеціальну назву «фонового

знання». Дослідникам досить давно відомо, що з будь-якою вербалізованою, понятійно оформленою інформацією пов'язано навіть не один, а, можливо, й декілька контекстів, залежно від суб'єкта, який надає інформацію (у нього один контекст), суб'єкта або й суб'єктів, які сприймають цю інформацію – у кожного може бути свій, дещо відмінний від інших, контекст, який базується на особистісному досвіді суб'єкта.

7. «Редуковані, або “сховані”, зв'язки і відносини в тих випадках, коли реально існуючі проміжні етапи між початковою причиною і кінцевим результатом відсутні в особистісному знанні». Цей різновид не потребує коментарів, адже він є типовим «представником» цього типу знань.

8. «Асоціативне неявне знання. Індивідуальні значення (структурні елементи особистісного знання) взаємопов'язані багатовимірною системою асоціацій, у якій більшість зв'язків існує в арефлексивній, імпліцитній формі. На певному етапі творчого розв'язання завдання в результаті напруженої пошукової діяльності відбувається актуалізація найнесподіваніших асоціативних ланцюжків, про існування яких їх носії навіть не підозрює». Ми вважаємо, що до цього типу повною мірою належить усе, що було сказано у зв'язку із системністю неявних знань. На наш погляд, очевидно, що асоціативність – це не особливий різновид знань і не їх характеристика. Це механізм функціонування, притаманний і дуже важливий, навіть необхідний для ефективного здійснення різних пізнавальних дій, у тому числі й з використанням неявних знань. По суті, це загальнокогнітивний механізм, притаманний пізнавальній діяльності людини на будь-якому рівні. Більш того, надалі мова піде про витіснені (у розумінні психоаналізу) неявні знання – асоціативність у цьому випадку може стати інструментом сублімації, що особливо стосується мистецтва.

9. «Підсвідоме (або витіснене) неявне знання: функціонування професійного знання підкорюється певним психологічним закономірностям, які досліджені в психоаналізі. Тому можливо витіснення думок, що неприйнятні для свідомості індивіда (суб'єкта мислення / пізнання), в арефлексивну сферу неусвідомленого». Взагалі-то неусвідомлене можна вважати «кладовищем» для безлічі подібних витіснених знань. Необхідно погодитися з тим, що подібний різновид неявних знань займає значне місце в неявній когнітивній сфері.

10. «Неявні знання, що приховуються: до них належать випадки, коли здійснюється більш-менш усвідомлене приховування тонкощів і таємниць професійної діяльності; приховування або «недомовленість» аргументів, які здаються надто простими, очевидними для професійного рівня вченого, нібито принижують його». Нам здається, що цей різновид має багато спільного, причому принципово спільного з першим типом периферичного, тимчасово неявного знання. Приховане знання теж перебуває відносно «недалеко» від фокуса свідомості, й може бути усвідомлене на бажання суб'єкта пізнання. Інша справа, що небажання його усвідомлювати в цьому випадку не є випадковим, як у першому різновиді, воно пов'язане з певними особистісними, часто психологічними причинами, які й не дозволяють його усвідомити.

12. «“Антипарадигмальне”, “хибне” й ненаукове неявне знання: втілює вплив на погляди вченого тих концепцій і ідей, значення і навіть зміст яких не можуть бути ним усвідомлені, оскільки цьому перешкоджають внутрішні настанови та переконання, особливо якщо ці концепції належать до альтернативної парадигми або навіть до позанаукових духовних утворень». Це також доволі типовий різновид неявних знань, який може мати особливе значення для наукового пізнання.

13. «Передумовне неявне знання: реконструкція поглядів вченого дозволяє виділити загальні світоглядні й методологічні принципи, ідеали й норми, на яких він неявно базується у своїх міркуваннях / умовиводах». Досить важливий різновид, на який свого часу звернув увагу Т. Кун. Передумовне знання дійсно є неусвідомленим фундаментом, на якому будується будь-яка наукова концепція. Слід підкреслити, що подібні знання зазвичай мають культурно-історичне походження, беруть свій початок у традиціях певного етносу або спорідненої групи етносів, а тому можуть докорінно відрізнятись у представників різних, далеких за своєю історією культур. Крім того,

цей тип неявного знання, на відміну від багатьох попередніх, відрізняється джерелом свого походження – це джерело явно перебуває поза конкретною особистістю-індивідом, поза суб'єктом пізнання, воно має переважно соціокультурний характер.

14. «Загальновідоме, “таке, що саме собою розуміється” як неявне знання: досить часто вчений пропускає певні положення, присутність і значення яких йому здаються повністю очевидними. Однак те, що очевидно в контексті особистісного знання, не обов'язково може бути ясным і зрозумілим для того, кому адресована ця інформація (читач, студент, учень, навіть колега)». Необхідно погодитися, що цей різновид неявного знання також можна вважати типовим «представником» саме особистісної його форми.

Запропонований аналіз продемонстрував як інформативність і змістовність, так і певні недоліки й слабкі місця наведеного підходу. Ми бачимо, що запропонований перелік неявних знань, по суті, є лише списком різних видів цих знань, тобто його можна назвати, в кращому випадку, типологією. Але цей перелік ні в якому разі неможливо вважати класифікацією, тому що класифікація передбачає наявність єдиного принципу її побудовання, єдиного критерію для розробки певної ієрархії різновидів тих чи інших феноменів. У цьому ж прикладі неможливо виокремити якийсь один критерій; запропоновані види неявних знань можуть перехрещуватися один з одним, як, наприклад, антипарадигмальні й витіснені, або навіть можуть підпорядковуватися, як передумовні й парадигмальні тощо. Отже, ця типологія вимагає досить глибокої і серйозної переробки.

Більш того, ми вважаємо, що наведений поділ не досконалий хоча б тому, що запропоновані різновиди насправді не існують як окремі феномени, вони не здатні функціонувати без зв'язків з іншими підвидами неявних знань. Наприклад, передумовні знання – до них можна віднести (залежно від проблеми, яку розв'язує суб'єкт пізнання) парадигмальні або й антипарадигмальні знання, констатуючі знання про характеристики / особливості / якості предметів та процесів, загальновідомі, редуковані або приховані неявні знання, тобто майже всі різновиди можуть бути передумовними. Те саме можна сказати про такі типи, як: витіснене й периферичне або парадигмальне й об'єктивоване – вони теж можуть включати різні типи неявних знань.

Ці міркування приводять нас до дуже важливого принципового висновку щодо структури й особливостей функціонування неявних знань. Логічним буде вважати, що неявне знання, як і будь-яке людське знання, навіть повсякденне, являє собою цілісну, складну систему з багаторівневою ієрархією, яка ніяк не може бути описана / зафіксована в лінійній схемі. Різні типи неявних знань тісно пов'язані один з одним, перетікають та перетинаються між собою. У ході пізнавального процесу відбувається взаємодія цих знань, що врешті-решт і спричиняє інтуїтивне осяяння, відкриття нового знання, яке неможливо було вивести формально-логічними засобами на понятійному рівні.

Ми вже говорили про асоціативність як один із базових механізмів функціонування неявних знань. Пов'язаність цих знань одне з одним обумовлює те, що у випадку ініціювання одного знання (наприклад, парадигмального) активуються і деякі інші (периферичні, витіснені тощо), які з ним безпосередньо перетинаються або взаємопов'язані. Цікаво, що цей зв'язок може бути змістовним, тобто ці знання стосуються однієї сфери буття або діяльності людини; але можливо виникнення асоціацій «за послідовністю» появи цих знань (у життєвому досвіді індивіда вони збігаються в часі) або навіть з певним емоційним фактором чи схожим підсвідомим впливом тощо. Результатом може стати несподіваний висновок, неочікувана інформація або гіпотеза, які насправді стають результатом подібної синергії неявних знань.

Отже, лінійний підхід до класифікації неявних знань не дозволяє досить чітко визначити специфіку того чи іншого типу, а також їх взаємозв'язки і принципи взаємодії. Ми пропонуємо використати багаторівневу схему, у якій знайде своє відображення як специфіка кожного виду, так і відносини між ними, а також, що не менш важливо, особливості походження цих різновидів.

На першому кроці ми пропонуємо виділити два великі фрагменти, які повністю вичерпують весь перелік відомих нам неявних знань. Перший фрагмент – власне особистісні неявні знання, які формуються в індивіда в результаті його власного життєвого досвіду, те, про що говорив ще М. Полані. Інший фрагмент – це той тип неявних знань, на який і досі ніхто з дослідників не звертав уваги, ми пропонуємо для його позначення робочий термін «позаособистісні неявні знання».

Позаособистісні знання зі свого боку теж можна розділити на два типи. Перший – це неявні знання біологічного походження, що дісталися нам у спадок від предків-тварин. За визначенням поняття «неявне знання», вони теж є частиною цього когнітивного феномену, оскільки, з одного боку, включають суттєву для буття людини інформацію про навколишній світ, а з іншого – мають принципово неусвідомлений характер, існують виключно у неявній формі. Можна сказати, що саме цей тип знань І. Кант позначив як апіорні форми чуття – до них належить інформація про найзагальніші якості та характеристики навколишнього світу, які безпосередньо впливають на існування людини як живої істоти. Ці «знання» функціонують й передаються лише на біологічному, тваринному рівні, без них неможливим було б ані пристосування, ані виживання, ані участь у боротьбі за існування будь-якої живої істоти на нашій планеті. Цей інформаційний пласт включає як дані про базові характеристики світу, так і правила, способи найбільш адекватної реакції на вплив та зміни в навколишньому середовищі; він формувався протягом мільйонів років біологічної еволюції і забезпечив існування будь-якої форми життя на Землі.

Другий різновид позаособистісного неявного знання – це неявні знання соціальної природи, зокрема архетипи колективного несвідомого. Вони теж, по суті, успадковуються людиною на генетичному рівні і можуть бути охарактеризовані як апіорні, оскільки є вродженими, а не формуються протягом життя людини. Певна частина цих знань з часом у процесі життя індивіда стає особистісною, набуває внутрішньої, суб'єктивної форми існування, але частина все ж залишається саме на позаособистісному рівні і з нього здійснює «керування» поведінкою людини. Особистість підкорюється цим вимогам, тому що відчуває, навіть на підсвідомому рівні, що «так потрібно», «так правильно» тощо.

З іншого боку, особистісний рівень – це неявні знання, які стали надбанням конкретного індивіда в результаті його персонального життєвого досвіду. Переважно такий тип неявних знань і став свого часу основою для дослідження М. Полані. Ми вважаємо, що поділ особистісних знань необхідно проводити спочатку на змістовній основі, тобто виокремити види, які є різними за своїм змістом і, відповідно, напрямом застосування. Першим кроком може стати поділ на інструментальне та «констатуюче» знання, тобто, з одного боку, неявні знання про правильні дії, операції тощо; з іншого – знання про характеристики, якості, особливості предметів, явищ, процесів. Ми вважаємо, що це досить відмінні один від одного типи, і тому їх необхідно групувати окремо.

Розрізняти ці типи необхідно ще й тому, що «класик» теорії неявних знань М. Полані не виокремлював їх, а розглядав як знання одного порядку. Але зараз дослідникам уже зрозуміло, що існує принципова різниця між знанням, наприклад, про навички їзди на велосипеді і неявним знанням лікаря-діагноста або фізика-експериментатора.

Взагалі дихотомічний поділ можна застосовувати і в подальшій розробці типології, але це потребує глибокої і кропіткої роботи дослідників. До речі, виникає ще один варіант такого поділу, який ще не спадав на думку вченим – поділ на неявні знання, що стосуються і використовуються в повсякденному житті, і на знання, які стосуються науково-пізнавальної, специфічної і професійної діяльності. Нам здається обґрунтованим твердження про те, що ці неявні знання теж принципово відрізняються одне від одного й повинні розглядатися окремо.

Крім того, ми вважаємо за необхідне додати до наведеного списку ще один дуже важливий, але й досі ніким, окрім нас, не помічений тип неявних знань – знання, пов'язані з мовним, вербальним оформленням думки, так звані фонові знання, які

досліджуються в лінгвістиці, неусвідомлені компоненти мовної картини світу, яка відрізняється у кожного окремого народу тощо.

Висновки. Проведений аналіз показав, що в сучасній епістемології питання про типологію або класифікацію неявних знань не отримало свого остаточного вирішення. Підходи до розробки такої типології переважно базуються на тих чи інших практичних завданнях, які вирішує дослідник. Досі взагалі не ставилося завдання розробки єдиної цілісної типології в цьому розділі теорії пізнання. Аналіз наявних підходів дозволив виявити як їх недоліки, так і вірогідні напрями подальшої роботи з цією проблемою. Ми запропонували, по-перше, використати дихотомічний підхід для поділу неявних знань на певні типи, що відрізняються базовими, принциповими характеристиками. По-друге, ми звернули увагу на ті різновиди неявних знань, які взагалі не стали об'єктами наукових або філософських досліджень. До них можна віднести успадковані неявні знання, що мають біологічну природу, позаособистісні форми неявних знань, а також неявні знання, пов'язані з функціонуванням природних мов. Ці та інші гіпотетичні пропозиції потребують подальшого глибокого дослідження та можуть стати основою для розробки повнішої типології неявних знань.

REFERENCES

1. *Bolbakov, R. G.* (2015). Otnosheniye mezhdu yavnym i neyavnym znaniyem [Relationship between explicit and implicit knowledge]. *Perspektyvy nauky i obrazovaniya*, 1 (13), pp. 12–18 (in Russian).
2. *Furman, A. V.* (2006). Osvitologiya yak syntetychna naukova dysziplina: problema zavdan, obyekt, predmeta, metodu [Education as a synthetic scientific discipline: the problem of tasks, object, subject, method]. *Vitakulturniy mlyn*, 3, pp. 4–9 (in Ukrainian).
3. *Furman, A. V.* (2012). Metodologichne obgrutuvannya bagatorivnevosti i paradigmalnyh doslidzhen u sozialniy psyhologiyi [Methodological substantiation of multilevel and paradigmatic studies in social psychology]. *Psyhologiya i suspilstvo*, 4, pp. 78–125 (in Ukrainian).
4. *Geroymenko, V. A.* (1989). Lichnostnoye znaniye i nauchnoe tvorchestvo [Personal knowledge and scientific creativity]. Minsk: Nauka i tehnika, 208 p. (in Russian).
5. *Melnychuk, M. I.* (2012). Neyavne znannya yak analog aprioryzmu v neklasychniy paradigmati epistemologiyi [Implicit knowledge as an analogue of apriorism in the non-classical paradigm of epistemology]. *Naukoviy visnyk Chernivezskogo universitetu. Filosofiya*, 603, pp. 36–40 (in Ukrainian).
6. *Mikeshina, L. A.* (2007). Epistemologiya tsennostey [Epistemology of values]. Moskva: ROSSPEN, 439 p. (in Russian).
7. *Minsky, M.* (1986). *The Society of Mind*. New York. Simon and Schuster, 112 p.
8. *Papert, S, Minsky, M.* (1988). *Perceptrons: an introduction to computational geometry*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 289 p.
9. *Polanyi, M.* (1958). *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. University of Chicago Press, 215 p.
10. *Tsvetkov, V. Ya.* (2014). Neyavnoye znaniye i yego raznovidnosti [Implicit knowledge and its varieties]. *Vestnyk Mordovskogo universiteta*, 3, pp. 199–205 (in Russian).

Received 14.02.2023

Received in revised form 08.04.2023

Accepted 21.04.2023